

REACCIONS MATERNES INUSUALS ENFRONT DEL INCEST PATERN – FILIAL. UNA MIRADA ANALÒGICA DES DE L'ANÀLISI DE LA PEL·LÍCULA "VOLVER".

Autors:

Juan Paulo Marchant Espinoza ¹

Evelyn Soledad Soto Castillo ^{2*}

¹ Batxiller en Ciències Socials i Humanitats. Estudiant de 4º de Psicologia, Universitat de Xile.

² Estudianta de 4º de Psicologia, Universitat de Xile. Universitat de Xile. Facultat de Ciències Socials. Departament de Psicologia.

Contacte.

¹ jpaulo.fantasma@gmail.com. juamarch@icaro.dic.uchile.cl

+56992832624; +5627351641.

² evysol.scastillo@ymail.com.

Andrea Lopez 1070. Villa Lo Arrieta. Peñalolen. Santiago. Chile. (código postal: 7910579).
+5622795232; +56986443272.

Resum.

La present publicació s'emmarca dintre de la temàtica incestuosa, relacionada i analitzada amb la pel·lícula de Pedro Almodóvar: *Volver* (2006). És un acostament descriptiu sobre les reaccions maternes en aquest tipus de maltractament infantil, tenint en consideració que pot ser del tipus endogàmic o exogàmic. És necessari tenir present que aquest publicació té com eix fonamental el incesto patern – filial, on el pare agredeix sexualment a la seva filla (o un padrastre a la seva fillastra) i instal·la un vincle sexual genital amb ella que persisteix en el temps i que es caracteritza per l'exigència de guardar silenci.

Paraules Claus: Incest Patern-Filial; Dinàmica Familiar; Reacció Materna; Pel·lícula *Volver*; dona.

Title: INUSUAL MOTHER'S REACTION TO FILIAL-PATERNAL INCEST. AN ANALOGUE VIEW FROM THE ANALYSIS OF THE FILM "BACK".

Abstract.

This research is based on the incest thematic, which is related and discussed within the film "Back" by Pedro Almodóvar (Volver, 2006). This type of child abuse takes a descriptive rapprochement about the mother's reaction, taking in consideration that the incest may be endogamous or exogamous. For this reason, this work focuses on a context known as filial - paternal incest, in which the father abuses his daughter (or a stepfather of his stepdaughter) and installs a sexual genital relationship with her that persists over time and is characterized by remaining silent.

Key words: Filial - Paternal Incest; Family Dynamics; Mother's Reaction; film "Volver"; women.

Sumari:

- 1 . Introducció.
- 2 . Marc Teòric.
- 3 . Presentació expressió artístic-cultural.
- 4 . Vinculació teòrica amb l'observat en l'expressió artístic-cultural.
- 5 . Conclusió i reflexions.

1. Introducció.

L'abús sexual en nens, com un fenomen de maltractament, no és un acte nou o propi dels agitats dies del segle XXI, potser aquesta creença estigui fundada en el tardà reconeixement de la sexualitat infantil ja que és amb la figura de Freud, tot just en l'any 1905, que s'accepta la seva existència (1).

Només com a manera d'exemple, amb la finalitat de reforçar l'anterior, és que es pot esmentar que no és fins a la dècada del '70 que en Estats Units aquesta temàtica és considerada un problema de salut pública, donat l'augment dels casos reportats a la policia (2). Aquesta situació tampoc és aliena a Xile, ja que només a partir de l'any 1990, després de ratificar la Convenció Internacional dels Drets del Nen, és que es pot percebre una major consciència sobre l'abús sexual infantil gràcies a que s'adquireix un nou marc de referència per a protegir els drets del nen(3).

La importància d'endinsar-nos en aquesta temàtica es basa no només per les problemàtiques biològiques que porta amb si, sinó també –i probablement el més rellevant- per les conseqüències psicològiques i socials que això implica. Dau l'anterior, vam considerar important estudiar el fenomen del incest patern – filial, en particular aquelles situacions on es veu involucrat ja sigui el pare o el padrastre i la filla o fillastra, ja que estudis realitzats a Xile demostren que els abusos comesos per familiars i coneguts de la víctima representen més del 70% dels casos denunciats (4).

Però, cap preguntar-se llavors Què s'entén per abús incestuos? Segons Becar i Ibaceta (5) es refereix a: "tota relació sexual de tipus abusiva, sense importar la classe de contacte sexual realitzada, establerta per un pare, padrastre o parella de la mare o qualsevol persona que exerceix el rol paternal, contra un o diversos nens(as) al seu càrrec".

És necessari esmentar, que existeixen dos tipus de incest: 1) l'endogàmic, quan l'abús és comès per membres units per llaços sanguinis i 2) exogàmic, que es refereix a l'abús realitzat per subjectes no relacionats genèticament, sinó pertanyents a la família extensa com pot ser el cas d'un padrastre (6).

És per l'abans exposat, que es pot manifestar que aquesta situació no afecta només a una persona en particular, sinó que a tots els membres de la família, ja que aquest sistema tendeix a transformar-se i desgastar-se, ja que desitgen mantenir l'ocorregut en secret, la qual cosa porta amb si conflictes tant a nivell intergrupals com amb l'entorn en el qual es desemboliquen (4).

Una possible explicació a la breu quantitat de bibliografia sobre investigacions en relació a aquest tipus de maltractament infantil realitzada directament amb les famílies dels nens abusats (7), és que aquests fenòmens, a més d'ocórrer en un àmbit privat, es caracteritzen per no deixar petjades visibles i pels alts nivells de vergonya que pateixen les víctimes, la qual cosa contribueix que es constitueixin com un tema tabú en la nostra societat (8).

El nostre objectiu és analitzar la pel·lícula de Pedro Almodóvar (9) sobre la base de les reaccions maternes inusuals davant el incest. Ara bé, vam cridar a aquella que es caracteritza per enfrontar el problema, a l'agressor, donar suport a la víctima, però principalment en la qual la mare té un rol actiu. L'anterior, es basa que tradicionalment la mare de famílies incestuoses, ha estat descrita per la literatura en forma molt negativa, atribuïnt-li trets depenents, considerant-la passiva, submissa i poc protectora, la qual cosa s'ha constituït en una imatge estereotipada (10).

2. Marc Teòric.

2.1 Incest.

El incesto és un concepte transversal que ha estat abordat des de moltes àrees del saber, tals com el dret, antropologia i psicologia, entre unes altres.

Aquest acte és definit com tot contacte de tipus sexual realitzat en forma voluntària per un adult que és parent de la víctima. Generalment s'inicia en la infància i es perllonga a l'adolescència, incorpora la idea d'una acció sexual transgressora i imposada per part d'un agressor cap a una víctima sense el seu consentiment o voluntat, emfatitzant el caràcter relacional d'aquest fenomen (11). Per la seva banda Giberti (12), incorpora la concepció d'aquest com un precedent de la violència contra el gènere femení, sobretot en el incest patern – filial on el abusador és el pare de la víctima.

Segons Barudy, J. (13), la majoria dels abusos sexuals intrafamiliars són comesos en el marc d'un procés relacional complex, el qual es desenvolupa en el temps i on es poden distingir dues fases. En el primer període, l'abús es desenvolupa a l'interior de la família protegit pel secret i la llei del silenci, com una forma de mantenir un equilibri a l'interior d'aquesta. Posteriorment, l'abús apareix a la llum pública a través de la revelació de l'experiència abusiva, la qual cosa implica una desestabilització i crisi del sistema familiar així com del sistema social que l'envolta. A més, l'agressió sexual intrafamiliar implicaria un procés que involucra la generació d'un vincle de confiança i secret, un tracte diferenciat cap a la víctima, el procés d'intimidació i pressió psicològica i la realització de l'acte abusiu (8).

La noció d'incest té certa connotació social, i una estret vincle amb les relacions de poder i les representacions de gènere (rol de l'home i de la dona), des de les quals la dona està inherentment lligada a la idea de mare, on l'imaginari social identifica la feminitat com a garant del ser dona.

Per aquesta raó, hi ha una normalització dels desitjos femenins en la pulsio maternal, per això és que aquest desig es constitueix en la seva subjectivitat (14).

Dins de les bases sociològiques i antropològiques que han abordat el tema de l'incest, cal destacar la visió de Lévi - Strauss (11), que ho concep com un component pre - social, aquesta afirmació la enuncia donada la universalitat de la prohibició del incest i l'establiment del tipus de relacions socials que són normes en aquestes societats, a través d'aquestes relacions el que es busca és regular l'instint sexual que alhora és social, perquè necessita a un altre per definir, per això, sorgeix la prohibició l'incest, com a element necessari per a la constitució d'una societat, a més és l'única regla amb caràcter universal de l'àmbit social, per tal motiu concep al tabú de l'incest com el pas de la natura a la cultura.

La importància de la mantenció d'aquest tabú, d'acord a la perspectiva proposada per Lévi-Strauss (11), radicaria en que si es transgredeix el tabú de l'incest debiese tota la societat marxar avall, per altra banda, com a crítica es pot dir que les normes són subjectes a fets històrics, per tant són articulacions d'un camp social i no així del caos que es pensa eviten comportar.

Aquest tabú, està relacionat tradicionalment amb l'intercanvi de dones, concebut si bé com a béns fonamentals (per assegurar la productivitat, economia i seguretat), també les intercanviaven per facilitar la relació entre grups, i com a mitjà per regular les relacions sexuals.

Una altra visió rellevant en el desenvolupament de l'estudi del incest (i la seva prohibició) està donada pels plantejaments de Freud (15), realitzats en base a l'etnologia, comparant altres civilitzacions amb els estudis psicoanalítics en nens. Prestant especial atenció a dos fenòmens: totèmic i el tabú (de l'incest). El tabú de l'incest, entès com la prohibició de casar dins d'un mateix llinatge, condueix als grups a la exogamia i a la unió entre famílies, i aquest mecanisme (exogamia) a la vegada debiese prevenir l'incest.

El que persegueix Freud és desenvolupar una explicació històric-conjetural del tabú de l'incest, i el desenvolupament d'aquest està en estreta relació amb el desenvolupament de la societat, per això les dues prohibicions primàries són: no matar el pare i no mantenir relacions sexuals dins de la família.

Tant el ser home com el ser dona pertànyer a una construcció social i històrica - no natural - de les subjectivitats descrivint les maneres de pensar, desitjar, sentir i actuar que són incorporades de manera diferencial per ambdós gèneres. (16).

L'abús incestuós és un fenomen relacional amb arrels transgeneracional que es relaciona amb les experiències d'abandonament, maltractament i mancances afectives primerenques dels adults involucrats (agressor i mare), i la forma d'expressió i resolució no és aliena a la dinàmica de parella. (17).

2.1.1 incest patern - filial.

L'incest patern - filial, és en el qual el pare abusa de la seva filla i instal·la un vincle sexual genital amb ella que persisteix en el temps, a més a la nena se li exigeix guardar silenci (12). Aquest tipus d'abús té unes característiques força distintives respecte a la gamma de agressions sexuals existents, perquè l'agressor és el pare de la víctima, amb el que ella ha d'estar constantment interactuant, a més en la dinàmica familiar per ser el pare, s'instaura una relació de poder on la nena queda en el pla de l'obediència-subordinació, moltes vegades aquest mateix patró relacional es veu present a la mare de la nena, en aquesta situació el més probable és que tota la família guardi el silenci de l'agressió i perpetuï de la mateixa.

Una altra característica especial d'aquest tipus d'agressió, és que al voltant del incest hi ha una sèrie de creences, prejudicis i mites respecte a aquest acte, que estan inserits en els imaginaris socials, i per això moltes vegades es invisibilitza; així com també la seva víctima (12).

Dins de la dinàmica que es donen en la situació incestuosa, influeixen factors d'ambdós pares que repercuteixen de sobremanera a la vida de la nena, en el seu sentit d'identitat, en el seu reconeixement del cos i de les relacions socials, s'altera la posició de la nena en la família i en l'ordre de l'espècie humana. Existeix una violació dels drets d'aquesta, donat el sobre-abús de poder realitzat pel pare respecte a les garanties de la nena.

A més, la violència exercida en l'incest per part del pare es realitza sobre el cos i la psique de la nena qui està en desenvolupament i en període de subjectivació, el fet incestuós s'introdueix en la nena com un fenomen de dessubjectivació, on la ella no sap qui és, no sap posicionar en el món des del lloc que realment li correspon i aquesta situació s'accentua quan es percep sola i sense el suport de la mare. Un altre aspecte rellevant que sorgeix a la llum de la situació incestuosa, i que té relació amb la construcció de gènere esmentada per Gilberti (14), és que dins d'aquesta dinàmica s'inaugura la servitud sexual a l'home, que és la violència socialment instituïda, així com també la imposició i consolidació de les relacions de dominació i desigualtat.

L'incest, implica la victimització d'una nena a la qual es posa en contacte amb la perversitat que s'acobla a l'exercici de la funció paterna (12), en ser el pare qui comet el fet incestuós, existeix una traïció de responsabilitat on al sexualizada la relació amb la filla, aquest desqualifica les funcions parentals en la seva dimensió simbòlica i humana. El que contribueix a aquesta victimització, és que la figura de la nena passa desapercibuda culturalment, donada l'existència imaginària de la representació de la mateixa, però que en aquesta situació queda en penombres de l'imaginari social, aquesta invisibilitat s'accentua amb el silenci social a entorn de l'incest, ja que la revelació i el verbalitzar les experiències permet que els subjectes aconseguixin significar i al seu torn, significar l'entorn, la cultura i la vida psíquica.

L'incest si bé és un fenomen que es podria presentar en qualsevol tipus d'organització familiar, hi ha certs factors de risc d'origen filial que facilitarien la presència d'aquestes conductes en algunes famílies en comptes d'altres (18).

Dins de les quals es troben: absència d'un o ambdós pares, presència d'un padrastre, disfuncions parentals tals com malaltia, alcoholisme, conflicte conjugal, abús de substàncies, aïllament social. A més, el mateix autor troba una relació entre violència intrafamiliar i abús sexual, per tant aquest tipus de maltractament infantil és part d'un patró global de victimització.

A Xile, les investigacions s'han realitzat al voltant de diferents factors i variables de l'abús sexual intrafamiliar (incest), aquestes tendeixen a centrar-se en la influència social i cultural en aquestes conductes i l'avaluació de la victimització secundària en els subjectes abusats (8). Per aquest motiu, es busca establir una relació entre abús sexual i els factors que ho faciliten, que normalment pertanyen a la disfuncionalitat en la família, com per exemple: separació conjugal.

2.2 Relació mare - filla.

Giberti (14), assenyala que un dels sentiments essencials del ser dona és la confiança bàsica, tant en ella mateixa com en els adults, perquè aquest llaç es generi es requereix de l'existència d'un adult significatiu, que generalment és la mare, qui potència aquests sentiments a més d'atorgar identitat a la nena.

Quan la nena és víctima d'incest, pateix una deficiència en la construcció de la confiança bàsica, en la qual no confia ni en ella ni en la seva mare, per resoldre i sortir de la situació abusiva. Aquest sentiment s'accentua a la nena, quan la mare en comptes de creure en el discurs d'ella la qüestiona i culpabilitza de la situació.

Enfront de l'incest patern - filial no hi ha un patró únic de respostes i maneres d'afrontament de la mare ja que ha de prendre un posicionament respecte a la victimització de la nena, aquesta postura dependrà del tipus de relació que tingui amb l'agressor, així com també de la dinàmica familiar i social en el seu conjunt.

Scarsella, (citada a 12) assenyala que la mare al prendre coneixement del fet incestuós podria no denunciar degut a que això implicaria una disgregació familiar, per això prefereix amagar el fet. D'altra banda, moltes de les mares privilegien la relació amb l'agressor, atesa la seva condició de vulnerabilitat respecte a ell.

Schonberg (esmentat en 12) planteja que la mare ocupa el lloc d'aquella persona que està associada amb el seu silenci al pare de la nena, per tant ella també podria ser considerada com una víctima. Amb els canvis relacionats a la funció i les possibilitats de la dona actualment, les mares tindrien més poder per protegir la nena i també reduir la vulnerabilitat d'aquesta i prevenir nous atacs. Howard (citada a 12) per la seva banda, sosté que la reacció de la mare en el moment de la revelació del fet és essencial per a la salut mental de la nena, a més de ser un suport per a ella després de la revelació.

Hooper (citada a 12) entén el significat que té l'abús de la nena dins del patró global de violència, conflicte i control a l'interior de la familiar, assenyala que aquest acte no pot veure's com un fenomen aïllat, sinó que cal considerar el context per a la comprensió del mateix, les estratègies d'intervenció i també la prevenció tant de la nena com d'una altra persona de la família.

Quan en la història familiar passa un fet incestuós del pare cap a la filla, la manera en què la mare reacciona és indispensable ja que a més d'exercir aquest rol hauran de ser suports perquè les filles puguin historitzar allò viscut i recuperar alguna posició en l'ordre genealògic que els fora vedada ja que no és una qüestió de meres voluntats individuals (16). A més, han d'assegurar que l'alteritat tingui un lloc entre elles i per les seves filles, de manera que la memòria no sigui desvastada i el futur no sigui hipotecat per a elles. Però per aconseguir això, el fet no ha de quedar silenciada, sinó que per contra hi ha d'haver una restitució de la paraula i de la diferència.

Com han assenyalat alguns autors, (19) es torna a posar importància al suport matern considerant el factor de major pes en el procés de reparació amb els nens (as).

Aquestes autores, a més, plantegen una visió de la mare en la qual no té la culpa del que li va succeir a la filla, perquè la literatura tradicional té a culpabilitzar de la situació, considerant fins i tot com a còmplice de l'abusador donat que sap de l'abús i no ha fet res per aturar-, a més de facilitar a través d'actituds poc protectores o negligents, per no mantenir vida sexual amb el pare abusador o, simplement, per ser passiva, submisa o dependent (20). Per això, les autores utilitzen un paradigma no culpabilitzar al moment d'intervenir amb aquelles mares que mostren disposició a creure en l'ocurrència de l'abús patit per la seva filla.

En les disciplines que treballen amb la problemàtica del incest patern - filial (inclosa la psicologia) ha predominat una visió en la qual es estigmatitza a la dona mare de la nena-víctima d'incest, en base a creences i mites que es relacionen amb la concepció clàssica de la maternitat i la feminitat lligada a aquesta.

El model proposat per les autores, és un enfocament de responsabilitat, es centra en potenciar els recursos de la mare, per garantir la protecció de l'infant (a) tant en el present com en el futur, s'enforteix la capacitat de les mares per superar el sofriment i, a través d'això, treballar en reduir l'impacte de l'abús en el seu fill / a, per això es busca activar els propis recursos disponibles, i també els del nen i el seu entorn de relacions.

Aquest enfocament té en compte, l'impacte que té la revelació del fet abusiu en la mare pel fet que en primera instància és un fort impacte emocional atès que l'agressor és el propi pare de la nena i, en segon lloc, està associat també a creure cabalment en el relat de la seva filla.

En aquest sentit i seguint el postulat per aquestes autores, la victimització secundària a la mare es veuria expressada com l'experimentació del trauma amb igual característiques i magnitud com ho vivència la filla, ja que poden existir experiències prèvies de violència amb la seva parella o una història prèvia d'abús sexual infantil en la seva vida, en aquest últim cas; la victimització primària de la mare ajuda a que es compleixi e intensifiqui l'impacte de la revelació de la filla, una conseqüència d'aquesta situació podria ser la poca capacitat d'integrar la pròpia experiència.

Pel fet revelat, la mare sent una amenaça a la seva visió del món així com també, ella mateixa se sent impotent i traïda en no poder trobar solucions. Aquesta situació és viscut com una cadena de pèrdues que van des de persones fins i tot el control de les seves vides, la seva identitat i normalitat (19).

En relació a les vivències respecte a la nena, es pot assenyalar que la mare experimenta diferents sentiments cap a la seva filla, tals com: tristesa, preocupació, ràbia, culpa i traïció. A més, el abusador sol manipular l'allunyament del nen (a) de les fonts potencials de suport. Així mateix, la mare té un fort sentiment d'angoixa davant els efectes de l'abús en la seva filla, concebant els fets com un dany irreparable per a la seva filla, sent que les conseqüències de l'abús van a determinar inevitablement el futur de la nena i de ella mateixa i sol inhibir en el seu acompliment matern (19).

Respecte a les vivències referent al rol matern, les mares creuen que perquè va passar el que va passar són dolentes i negligents, ja les bones poden impedir que danyin els seus fills, per tant tendeix a recriminar pel succeït. A més, comença a desenvolupar una certa inseguretat com a dona i mare, la qual cosa comporta a l'auto-invalidació com figura protectora. Un altre factor important que sorgeix en aquest context, és la culpabilització, la qual compleix un paper preponderant en la invisibilització del patiment de la mare i en la manca de suport efectiu per afrontar les conseqüències de l'abús. En aquest sentit, la identificació i reafirmació del domini maternal afectiu - protector juga un rol essencial en el sentiment de la culpa de la mare (16)

3. Presentació expressió artístic-cultural.

Títol: Volver

Direcció i guió: Pedro Almodóvar

Música: Alberto Iglesias i Estrella Morente

Fotografia: José Luis Alcaine

Repartiment: Penélope Cruz, Carmen Maura, Lola Dueñas, Blanca Portillo, Yohana Cobo

País: Espanya

Gènere: Drama

Any: 2006

3.1 conflicte de la pel·lícula.

Es caracteritza per estar constituït per l'incest patern-filial representat en l'acte de violació de Raimunda pel seu pare, el qual va ocórrer durant la seva adolescència. És per aquest fet, que queda embarassada donant a llum Paula. Irene (la seva mare) no s'adona dels abusos per part del pare.

Poc a poc, Raimunda, es comença a allunyar de la seva família, mostrant distant amb la seva mare el que impedeix mantenir una bona relació com era fins abans de la violació. Després, es casa amb Paco i se'n va a viure a Madrid juntament amb la seva filla.

El seu marit comença a veure amb uns altres ulls a la Paula, l'observa mentre es desviés husmeando després de la porta de la seva habitació i altres vegades mira reiteradament seu entreveu, fins i tot un dia després de la negativa de la seva dona per mantenir relacions sexuals, acaba masturbant a la llit matrimonial. Finalment, un dia mentre Raimunda es trobava treballant, aquest fa l'intent de violar a la Paula, la noia espantada pren un ganivet per amenaçar i donada la insistència de Paco, l'assassina.

Raimunda al tenir coneixement del fet, neteja el lloc del crim i amaguen el cos per la seva ràpida desaparició, davant tot el que ha passat i prevenint el que podria passar, queda d'acord amb la seva filla d'acord que va ser ella qui el va assassinar. Comença a gestar una complicitat mare-filla que marcaria la seva relació.

És característic d'aquesta pel lícula, en relació a aquesta temàtica, la forma en que s'aborda des de la posició de mare i la reacció d'aquestes en ambdues situacions, en les quals la dona (com a mare) pren un rol actiu en l'enfrontament de la situació incestuosa, donant suport a la filla violenta sense qüestionar el actuar de Paco.

3.2 Personatges.

Les dones en aquesta cinta tenen un paper preponderant en el desenvolupament de la mateixa, ja que tant els conflictes com els temes secundaris (relacions interpersonals, de parella i altres) giren al voltant d'elles.

Almodóvar (9) les caracteritza com a persones comuns, val a dir, són vulnerables, es trenquen davant una crisi o situació límit, són lluitadores, són presents amb la seva família i ressalta molt la idea que elles poden, i de fet les retrata com a tal, ser persones forts i independents.

Seguint aquesta mateixa línia, cal ressaltar i rescatar el brillant treball que aconsegueix aquest director espanyol ja que aconsegueix desmitificar aquella idea que les relacions entre dones tendeixen a situar-se en un entramat conflictiu (21, 22), ja que en la seva pel lícula s'observen dones que són capaços de viure malgrat les adversitats, però-sobretot-que poden viure juntes i estrènyer els seus lligams afectius.

Al seu torn, és possible adonar-, segons el guió de la cinta, que el passat encara atemoreix a Raimunda donat que les seves ferides psicològiques, afectives i filials encara no han cicatritzat. En aquest sentit, construeix una identitat que la mostra davant la resta com una persona autovalente, el que implica que la seva vida es constitueix arran d'un secret que no s'ha pogut devel per aquelles persones que considera significatives i, alhora, responsables de la seva situació vital.

Tal com s'ha plantejat el funcionament psíquic de cada persona també està determinat per experiències que marquen la vida dels pares, amics i avis. (23)

D'aquesta manera, quan els pares són traumatitzats i el trauma no ha estat elaborat, es converteix en un secret sense cap significat en l'inconscient. Per això, hi ha una incapacitat de reconèixer, integrar i elaborar aquests aspectes traumàtics i originen una fractura en la continuïtat psíquica de la persona. L'anterior, implica que existeixen àrees no reconegudes d'aquest trauma que es transformen en objectes parcialment simbolitzats formant una cripta psicològica.

Aquesta cripta és transmesa als fills malgrat que ells no tenen accés directe a l'esdeveniment traumàtic, hi ha una manca de coneixement específic que cregui en els descendents un fantasma que correspon als efectes del secret en l'Inconscient dels pares, això producte que el esdeveniment traumàtic en la primera generació es inablablable i en la segona generació in-nombrable, per tant entre ambdues generacions existeix un buit simbòlic (23).

Un altre punt interessant que es mostra en la pel lícula, és la manera en què Irene i Raimunda viuen el tema de la maternitat, sent la primera d'elles una mare silenciosa, que no comprèn el per què la seva filla es mostra contestatària amb ella i, per el mateix, li reclama i fins i tot reprèn augmentant el nivell conflictiu de la seva relació. Mentre que, en oposició a la postura adoptada per la seva mare, Raimunda es mostra com una mare preocupada amb la seva filla, sempre present i que s'encarrega de donar senyals de suport i contenció en forma constant, com a exemples es pot esmentar el que hagi netejat l'escena del crim, que hagi acordat <ser la culpable>, les converses amb la seva filla i les demostracions d'afecte davant el difícil moment que va haver d'enfrontar Paula.

Atès l'anterior, a continuació es presenten i assenyalen algunes característiques dels personatges principals d'aquest film espanyol:

Irene

1 matriarca de la família.

2 En alguna època va estar molt enamorada del seu marit fins al punt de enceguecerse i no adonar-se de la realitat de la seva família ni dels conflictes que s'hi gestaven.

3 És creïda morta per l'incendi que va consumir la cabana on residia el seu marit, per això els qui la veuen pensen que és un fantasma, en certa manera no estan equivocats és una morta viva ja que la seva càrrega emocional per el sentiment de culpa davant el desconeixement d'allò viscut per la seva filla, pot fer que es aïlli de la resta i pateixi en soledat.

4 La seva vida s'emmarca en una necessitat de perdó.

Raimunda

1 Una de les dues filles d'Irene.

2 Casada amb Paco, però ella és pràcticament qui manté la casa.

3 De personalitat, forta, altiva, segura, ha sabut sortir al davant en les dures proves li ha posat la vida.

4 Guarda un rancor i una distància cap a la seva mare.

5 És la baula intergeneracional de la situació incestuosa conflictiva, uneix a la seva mare i la seva filla, totes travessades d'alguna manera per aquesta temàtica.

Paula

1 Filla (i germana) de Raimunda, per tant pertany a la 3ra generació de la família.

2 Està vivint la seva adolescència.

3 La situació amb el seu suposat pare, Paco, demostra una fortalesa de personalitat així com una capacitat reaccionària i a més de maduresa per la seva edat.

4 Al llarg de la pel·lícula s'aclareixen molts dubtes respecte a l'existència i origen de Paula.

3.3 Reacció Materna davant incest patern filial

Primer que tot, s'ha de considerar que el coneixement de l'acte incestuós es dóna en contextos diferents:

Irene: tardà, anys després d'haver succeït.

Raimunda: immediat a l'intent de violació.

Irene, al assabentar del fet, sent gran indignació i va a reclamar al seu marit amb el que ja no vivien junts, després de trobar amb el seu amant incendia la casa on ambdós estaven i tot el poble creu que ella és qui va morir.

En totes dues mares podem apreciar que una vegada devel la situació incestuosa, no es qüestiona la veracitat del fet ni declaren la innocència dels seus respectius marits.

Atès l'anterior, es proposa un quadre comparatiu entre les actituds que prenen ambdós personatges front a aquesta temàtica que es pot consultar a l'annex A.

4. Vinculació teòrica amb l'observat en l'expressió artístic-cultural.

En la literatura revisada es posa especial importància a la mare tant en el procés de detecció de l'abús com també en la seva funció de suport i garant per a la filla, també es planteja que un dels principals factors en aquesta resposta estaria donat per la relació que aquesta té amb l'agressor i amb la filla. En Volver es poden observar dues situacions en les quals la mare ha de saber com reaccionar, cadascuna té la seva pròpia particularitat perquè mostren diferents cares d'una mateixa problemàtica.

Per comprendre la reacció d'Irene cal considerar que ella s'enterra temps després que pasaren els fets, a través de la revelació de la seva germana. En aquell llavors, ja es trobava separada del seu marit i aquest vivia en una altra casa a més tenia una nova relació de parella, però informal.

En assabentar la primera sensació és de ràbia per no haver sabut i no haver pogut defensar la seva filla, per això va la casa del seu marit a reclamar pel succeït però aquest reclam mai es va donar, perquè el va trobar amb la amant i incendiar la casa. Potser, Irene va tenir aquesta reacció en favor a la seva filla pel fet que ja no tenia dependència econòmica del seu marit i tampoc hi havia una vida emocional que els unís en aquell moment, aquests elements han d'haver donat la força per enfrontar i voler restituir la relació amb la seva filla i demanar perdó.

D'altra banda, Raimunda i Paco tenien una relació complicada i problemàtica, sobretot per l'alcoholisme d'aquest; així com pel seu poc interès a treballar i la seva constant demanda sexual, pràcticament ella és qui porta la casa i assumeix les responsabilitats que això implica . Un altre punt important a considerar, en relació a Raimunda, per explicar per què va actuar d'aquesta manera davant l'acte comès per Paula, pot trobar-se en la seva experiència abusiva de joventut. El més probable, és que va voler brindar a la seva filla el suport i comprensió que ella no va tenir en el seu moment ja que aquesta mancança ha estat essencial en la seva vida i en el procés de la seva subjectivació. Raimunda escolta a la Paula i la recolza incondicionalment una vegada que aquesta li explica el que ha passat, a través d'aquesta acceptació és que permet la rigidització cronològica de la història transgeneracional i del vincle matern, ja que al actuar d'una forma diferent a Irene torna a posicionar el rol afectiu, protector i de contenció matern. En altres paraules, mitjançant això, Raimunda aconsegueix reivindicar el paper de la mare per l'acte fallit d'Irene.

Per donar explicació a una reacció d'aquest tipus però realitzada per una mare sense antecedents d'abús sexual intrafamiliar, resulta bastant coherent atribuït al tipus de relació amb el marit (17, 24).

Mas Tornar, se sap que la mateixa Raimunda viure una situació similar a la de Paula, però donat que no va comptar ni amb el suport de la mare ni amb la possibilitat de reaccionar per enfrontar a la seva victimaris i impedir que l'acte abusiu succeís, culpa a la seva mare per no haver adonat i, pel que fa contreu matrimoni amb Paco, es va amb la seva filla-germana a viure a una altra ciutat. Cal indicar, que tant aquesta dinàmica interrelacionals i comunicativa originen disfuncionalitat familiar.

En les significacions del fet abusiu entre Raimunda i Paula, existeix un buit simbòlic producte del silenci de la primera enfront de la seva experiència, que ve a ser part del trauma que l'afecta i que comporta que aquest succés es encriptada. L'haver repetit el fet abusiu amb Paula, i aquesta al enfrontar-i dir-ho, permet que l'abús torni a ser parlat i per tant, pot retornar a la verbalització; deixa de ser un tabú per a la filla. El trencar aquesta cripta, li permet a Raimunda dir-li a Paula que efectivament Paco no era el seu pare, però que en un altre moment li comptaria tot, així com també aquesta ruptura permet que Raimunda i Irene puguin parlar del tema, significat i reconciliar. Això genera una restitució en l'ordre de la paraula, així com també una restitució en l'ordre genealògic.

Part de la manifestació del trauma de Raimunda, i que va ser transmesa a la Paula, és una visió bastant particular dels homes en la qual aquests són devaluat, una imatge negativa, i que es veu reforçada amb Paco. Al seu torn, lliura una imatge materna a la seva filla caracteritzada com una dona forta, decidida, autosuficient, que enfronta la vida i els seus problemes, però en especial un entramat de fets i significats sobre la idea ser dona, els quals es van dilucidar al llarg de la pel lícula. És potser aquesta imatge lliurada, la qual cosa porta a Paula a actuar de la manera que ho va fer, també és probable que hi hagi existit una història prèvia de violència per part de Paco, i que l'abús hagi estat una més de totes les agressions.

Un altre tema relacionat amb el com es vivència el ser dona, és la confiança bàsica. Aquesta confiança es va veure vulnerada entre Raimunda i Irene, perquè la segona no va ser capaç d'adonar-se del que passava. Atès l'anterior, la relació i confiança entre ambdues cada vegada va ser declinant més i més fins arribar a un punt en què Raimunda es va a Madrid, li manifesta obertament el seu odi per no haver fet res i intenta desaparèixer (negar) per complet el llaç afectiu, social i de necessitat de contenció que l'uneix a la seva mare mitjançant el no tenir contacte amb ella i evitar nomenar-front a la seva filla. L'anterior, així com els efectes de l'abús en Raimunda, es veu reflectit en la cançó que li dóna nom a la pel lícula, la qual expressa sentiments de dolor i desesperança (veure annex A). Aquesta relació ha d'haver influït en la construcció de confiança entre Raimunda i Paula, on es va veure un pol totalment oposat, en especial al tipus de relació que van tenir posterior al fet incestuós, donant-li a la Paula un ambient de seguretat, confiança i complicitat, però sobretot tot suport i comprensió.

5. Conclusió i reflexions.

Tradicionalment es tendeix a culpabilitzar a les mares amb frases com "ella ho ha de saber sabut", "ella ho va permetre" o "com no es va adonar", aquesta mirada és bastant simplista perquè a través de la revisió teòrica, es comprèn que són diversos els factors influents perquè en una família aparegui una situació incestuosa, entre ells destaquen els psicosocials, psicològics i ambientals. En aquesta visió culpabilitzadores de la mare es pot apreciar cert biaix de tall paternalista, culpa a ella perquè, de certa manera, el pare (en el cas de incest patern - filial) no resulti tan culpable com és.

La mare sí que és important en la dinàmica incestuosa, però a nivell teòric se li ha de o bé eliminar el paper culpabilitzar o bé, minimitzar-ja que això contribueix a la impunitat de l'abusador, i veure-la com un subjecte més actiu i independent de la figura paterna, perquè a través de la pel lícula es pot veure que la mare sí que pot fer alguna cosa per al benestar de la seva filla.

En no existir un patró únic de conductes per part de la mare de la nena incestuosa, no es pot estigmatitzar a aquest grup, perquè si bé moltes actuen de la manera descrita a la literatura tradicional hi ha un nombre considerable que estan disposades a trencar el cercle viciós per protegir les seves filles, com és el cas de Raimunda i Irene.

La cultura regula comportaments i maneres de ser, és situada en una comunitat i societat determinada, aquests comportaments són resultat d'una tradició d'interaccions preexistents a la vida actual. El que es veu en Tornar, és producte del context socio-cultural espanyol en el qual la imatge de la dona està més enfortida en contraposició al que podria passar per exemple a Xile, on la tradició cultural situa a la dona en un rol submís i passiu. Considerant això, resulta difícil pensar el succeït en Tornar des del nostre marc cultural i més encara, imaginar com seria el desenvolupament d'una història similar protagonitzada per dones xilenes.

Es requereix la realització de més estudis sobre aquesta temàtica, perquè els elaborats fins ara (24) si bé contribueixen a una millor comprensió del fenomen, manca aprofundir en els factors i variables a considerar efectives per a la evitació del incest.

A la llum de la pel·lícula i tenint com a base la literatura revisada, sorgeix una interrogant al voltant de la resposta i la qualitat d'aquesta per part de la mare davant el incest de la filla quan ella mateixa ha patit el mateix fet violent: La mare és empàtica amb la seva filla a causa de la seva pròpia història de vida? Això és, sens dubte, un tema transcendental i importantíssim d'abordar en futures investigacions.

Referències Bibliogràfiques.

1. Martínez, J. 2000; López Sánchez, F., 2000 y Capella C., 2003, citados en Quirós (2006), *Comparación de las dinámicas familiares en familias que presentan abuso sexual con otros tipos de familia*. Tesis para optar al grado de Magíster en Psicología, Facultad de Ciencias Sociales, Santiago, Universidad de Chile.
2. Rutter, M., Taylor, E. y Hersov, L. (1994). *Child and adolescent psychiatry*. Oxford: Blackwell Scientific Publications.
3. Capella, C. y Miranda, J. (2003). Diseño, implementación y evaluación piloto de una intervención psicoterapéutica grupal para niños y niñas víctimas de abuso sexual. Tesis para optar al título de psicólogo. Facultad de Ciencias Sociales, Santiago, Universidad de Chile.
4. Navarro, 1998; Martínez, 2000 y Policía de Investigaciones de Chile, 2004, citados en Quirós (2006) *Comparación de las dinámicas familiares en familias que presentan abuso sexual con otros tipos de familia*. Tesis para optar al grado de Magíster en Psicología, Facultad de Ciencias Sociales, Santiago, Universidad de Chile.
5. Becar, C. e Ibaceta, F. (2000). Abuso sexual incestuoso y sistema judicial: Obligatoriedad de la denuncia o estrategia y opción de intervención psicosociolegal. Memoria para optar al título de psicólogo. Facultad de Ciencias Sociales, Santiago, Universidad de Chile.
6. Vázquez, 1995, citado en Quirós (2006). *Comparación de las dinámicas familiares en familias que presentan abuso sexual con otros tipos de familia*. Tesis para optar al grado de Magíster en Psicología, Facultad de Ciencias Sociales, Santiago, Universidad de Chile.
7. Madonna, 1990 y Abarza, 2000, citados en Quirós (2006) *Comparación de las dinámicas familiares en familias que presentan abuso sexual con otros tipos de familia*. Tesis para optar al grado de Magíster en Psicología, Facultad de Ciencias Sociales, Santiago, Universidad de Chile.
8. Abarza, P. y Olivares, A. (2000). Estudio exploratorio descriptivo de interacciones del sistema familiar en familias con abuso sexual infantil. Tesis para optar al título de psicólogo. Facultad de Ciencias Sociales, Santiago, Universidad de Chile.
9. Almodóvar, A. (Productor). & Almodóvar, P. (Director). (2006). *Volver* [Película]. España: El Deseo. Video/DVD.
10. Durrant, 1993; Finkelhor, 1980; Smith y Saunders, 1995 y Vázquez, 1995, citados en Navarro y Salinas, 1999, Patrones de vinculación en madres de víctimas de abusos incestuosos: Los peligros del vínculo. *Victimología*, 19, 117-137.

11. Bravo, M. (1994). Incesto y violación: características, implicaciones y líneas terapéuticas del abuso sexual. Santiago: Academia
12. Giberti, E. (1998). Incesto paterno-filial: una visión multidisciplinaria: perspectivas históricas, psicológicas, jurídicas y forenses. Buenos Aires: Editorial La Universidad.
13. Barudy, J. (1998). El dolor invisible de la infancia. Una lectura ecosistémica del maltrato infantil. Buenos Aires: Paidós.
14. Giberti, E. (1992). La mujer y la violencia invisible. Argentina: Editorial Sudamericana, Fundación Banco Patricios.
15. Freud, S. (1988). Tótem y tabú. Madrid: Alianza.
16. Ramírez, C. & Follonier, M. (2006). La Madre de la/o Niña/o Incestuada/o: Subjetividad y poder desde un enfoque de género. Consultado en octubre 15, 2008 en <http://www.cori.unicamp.br/jornadas/completos/UNER/RAMIREZ,%20CRISTELA.doc>
17. Navarro, C. & Salinas, M. (1999). Patrones de vinculación en madres de víctimas de abusos incestuosos: Los peligros del vínculo. *Victimología*, 19, 117-137.
18. Putnam, F. (2003). Ten-year research update review: Child sexual abuse. *Journal American Acad. Child adolescent Psychiatry*, 42 (3), 269-278.
19. Sinclair, C. & Martínez, J. (2006). Culpa o Responsabilidad: Terapia con Madres de Niñas y Niños que han Sufrido Abuso Sexual. *Psykhe*, 15, 25-35.
20. Martínez, J. (1996). Apoyo terapéutico a la madre en casos de abuso sexual. Pontificia Universidad Católica de Chile, Santiago.
21. Suárez. (2006). Nada hay nuevo bajo el Sol o Volver de Pedro Almodóvar. *Eikasia, revista de filosofía*, (5).
22. Yarussi, M. (2008). Volver: un retorno a las mujeres en el cine de Almodóvar. Consultado en octubre 1, 2008 en <http://cultura.wordpress.com/2008/08/06/volver-un-retorno-a-las-mujeres-en-el-cine-de-almodovar/>.
23. Tisseron, S. Torok, M., Rand, N. (1995) El psiquismo ante la prueba de las generaciones. Buenos Aires: Amorrortu.
24. Quirós, P. (2006). Comparación de las dinámicas familiares en familias que presentan abuso sexual con otros tipos de familia. Tesis para optar al grado de Magíster en Psicología, Facultad de Ciencias Sociales, Santiago, Universidad de Chile.

Annexos

A) Quadre comparatiu entre les actituds que prenen dues mares davant la develación de l'incest.

Irene	Raimunda
Ofuscació i sentiments de venjança.	Intenta salvar la seva filla de la justícia, atorgant la culpabilitat del fet (assassinat).
Desig de demanar explicacions.	Contenció emocional de la filla.
Repudi a l'acte.	Complicitat.
Culpabilitat donada la seva actitud passiva mentre passava l'abús degut al desconeixement.	Actitud activa i pràctica, ja que intenta no deixar rastres de l'escena del crim.
Actitud activa davant la develación del fenomen.	

B) Anàlisi extracte de la cançó presentat a la pel lícula.

Cançó "Volver", de Carlos Gardel i interpretada per Estrella Morente.

Tinc por de la trobada amb el passat que torna a enfrontar-se amb la meva vida	<ul style="list-style-type: none"> • Retorn de la situació incestuosa, les conseqüències d'aquesta. • La repetició de la història abusiva.
Tinc por de la nit que, poblada de records, encadena el meu somiar, però el viatger que fuig tard o d'hora deté el seu caminar.	<ul style="list-style-type: none"> • Enfrontament del conflicte en qüestió. • Els fets silenciats que reclamen ser develo
Tornar, amb el front marceix. Les neus del temps platejat meu temple.	<ul style="list-style-type: none"> • Retorn de la mare, per demanar perdó i redimir.
Sentir, que és un sopro la vida, que vint anys no és res, que febril la mirada, errant en les ombres et busca i et nomena.	<ul style="list-style-type: none"> • Les ombres es refereix a l'estil de vida d'Irene després de l'incest, el silenci de la violació de Raimunda i la veritat respecte al pare de Paula
I encara que l'oblit, que tot ho destrueix, hagi matat la meva vella il·lusió, guardo amagada una esperança humil que és tota la fortuna del meu cor.	<ul style="list-style-type: none"> • Esperança que la mare tingués coneixement del succeït; reconeixement del fet com a tal. • anhelar el retrobament entre mare - filla separades pel actuar del pare.